

Schäffer Anett¹

ELVESZETT ÉS MEGTALÁLT SZAVAK?

– HORVÁTH Csaba. *Megtalált szavak. Kortárs magyar irodalom posztmodernen innen, posztmodernen túl*. Károli Könyvek. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem–L’Harmattan, 2018, 126 lap –

A kortárs irodalomról írni, legfőképp ha arra vállalkozik valaki, hogy valamilyen szempontból áttekinti annak jelenségeit, kategorizálni próbálja azt, mindig kihívás. Hiszen csak tapogatózunk, közelsége épp elhomályosítja a látásunk, nem tekinthetünk rá madártávlatból, nem láthatjuk a nagy képet, mintha a múlt irodalmi korszakait vizsgálnánk. Ott állunk épp mellette. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ne volna érdemes vagy helyénvaló vizsgálnunk, sőt épp az teszi rendkívül sürgetővé ezt, hogy minden nehézség ellenére érteni szeretnénk, mi zajlik körülöttünk. A megértésére tett kutatás pedig talán az egyik legizgalmasabb témája az irodalomtudománynak. Azonban itt még nagyobb az esély a hibákra, pontatlanságokra. Egyre többször hallhatjuk, hogy vége a posztmodernnek, úgy-ahogy megismertük, feltérképeztük a működését, és mikor már egy pillanatra megpihenhettünk volna, el is tűnt. Felváltotta valami más. Valami olyan, ami nem modern, de már nem is posztmodern. Meghalt a posztmodern, éljen a... Mi is? Poszt-posztmodern? Meta-modern? Epimodern?

Horváth kötetében is feltűnik az epimodern, a poszt-posztmodern, „a »modernitás feletti« (*surmoderne*), a »nem modern« (*non-moderne*), a »transzmodern« (*trans-moderne*)”² illetve Svetlana Boym off-modern fogalma. A viszonylag elterjedt posztmodern utáni irodalom kifejezés igen távolságtartó megfogalmazás, és nem oldja meg a problémát, csak elnapolja a választást. A kortárs irodalom, a posztmodern utáni irodalom – úgy tűnik, nem tudok egyik megnevezés mellett sem elköteleződni, bár nem vagyok ezzel egyedül – vizsgálata azonban egyre fontosabbá és sürgetőbbé válik, és egyre több törekvés van rá. Elég, ha az MTA BTK Irodalomtudományi Intézete által 2019 őszén szervezett *A kortárs próza újabb fejleményei* konferenciára gondolnunk, melynek két napja során minden előadó épp azt járta körül, hogy mi történik a kortárs prózairodalomban, és a már említett megnevezésekről is sok szó esett; vagy a *Helikon* 2018/3. számát említhetjük, mely a *Próza a posztmodern (próza) után* címet viseli, és azt vizsgálja, merre halad a kortárs magyar- és világirodalom, mi ez az új irodalomtörténeti korszak, amelyet egyelőre

¹ A szerző a Miskolci Egyetem Irodalomtudományi Doktori Iskolájának hallgatója.

² HORVÁTH Csaba, *Megtalált szavak. Kortárs magyar irodalom posztmodernen innen, posztmodernen túl*, Károli Könyvek (Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem–L’Harmattan Kiadó, 2018), 73.

megnevezni sem tudunk biztosan. Szavunk még nincs rá, vagy épp túl sok van, csak egyik sem olyan átütő erejű, hogy uralni tudná a diskurzust. Keresgéljük a szót, amely leírhatná azt a korstílust, amely Horváth Csaba könyvének címe szerint épp megtalálta a szavakat. De ez csupán egy izgalmas ellentmondás az irodalom és az irodalomtudomány között.

Horváth Csaba azonban nem kételkedik, egyértelműen választ egyet az említett megnevezések közül, az epimodern (épi-modern) kifejezésből, a modernitás felettségéből és Emmanuel Bouju több tanulmányában is idézett definíciójából indul ki vizsgálódásai során:

„Az epimodernizmus (épi-modern) (ha lehet ilyenről beszélni) tehát hat olyan összefüggést határoz meg, amelyeket a modernizmustól örökölt, és úgy határozza meg ezeket, hogy a posztmodern kritikát hozzáigazítja ehhez az örökséghez: hat értéket, hogy rámutasson az ironia, a »meta« előtag, valamint az aktív szkepticizmus újrahasználatára, anélkül, hogy a »kiüresedés« tüneteit mutatná (John Barth); hogy megerősítse [mármint az epimodernizmus] a szerző halálát, de azért is, hogy felidézze szövege szellemét és évszázados modernizmusát; hogy emlékeztessen – bár az irodalom tudja, hogy nincs hatalma –, az [irodalom] erejére és könnyűségére, a felszín alatt rejtőző mélységére, erényeire, amelyek elkötelezettségéből és ígéreteiből fakadnak.”³

Emmanuel Bouju meghatározása – mely bár nehezen kibogozható és több magyarázatra szorulna – azért igazán izgalmas, mert folyamatként tekint az irodalomra, és összeköti a modernt, a posztmodernt és a posztmodern utáni korszakot. Az epimodern Bouju által megnevezett hat értéke többször előkerül a tanulmánykötet során. Ezek a felületiség (superficialité), a titok (secret), az energia (énergie), a gyorsulás (accélération), a hitel (crédit) és a folytathatóság (esprit de suite). Bár Horváth részletesebben kifejti a hat értéket, és néhol irodalmi elődöket is említ, irodalmi példákat nem kap az olvasó, csupán az egyes szövegek elemzésénél kerül elő, hogy miként jelenik meg mindez a kortárs irodalomban. Pedig a példák sokat segíthetnének a koncepció megértésében és érvényességének bizonyításában. Egy kicsivel később azonban hirtelen „poszt-posztmodern utáni – akár epimodernnek is nevezhető korszak”-ról⁴ beszél Horváth, ami azonban – ha nem csupán egy szerencsétlen sajtóhibáról van szó – megválaszolatlan kérdéseket vet fel. Az epimodern és a posztmodern között állna a poszt-posztmodern? Ha igen, akkor melyek lennének a poszt-posztmodern jellemzői? Miben haladta meg őket az epimodern? Bár röviden ír a megnevezés bizonytalanságairól Horváth, de nem fejti ki, hogy miért épp Bouju fogalma mellett dönt a többi ellenében – noha egyik tanulmá-

³ Uo., 73–74.

⁴ Uo., 75.

nyában a „poszt-posztmodern művészet”⁵ megfogalmazás is feltűnik –, pedig egy efféle összehasonlítás igen izgalmas lenne és sok belátással járhatna. Így azonban kissé hirtelennek és önkényesnek tűnik a választás, főképp úgy, hogy későn, csupán a kötet második felében, egy tanulmány végén tűnik fel az epimodern bővebb leírása, pedig már a kötet bevezetőjében is megjelenik a kifejezés. Mindennek ellenére azonban Horváth mellett, hogy választ egy fogalmat és egy ahhoz szorosan kapcsolódó elméletet a külföldi irodalomtudományból, ezt sikeresen használja fel a magyar irodalom elemzésére, és kiemeli a magyar irodalom szoros kapcsolódását a világirodalomhoz. Valószínűsíthetően az egy-egy fogalom melletti kiállítások összessége adhatja majd ki végül a képet arról, hogy melyik koncepció bizonyul végül sikeresebbnek.

Horváth műve, ahogy erre a bevezetésben is kitér, nem kíván összefoglaló mű lenni, sokkal inkább lazán, szemléletmódjukban összefüggő tanulmányokat olvashatunk. A kötetben található öt tanulmány inkább a művek kronológiája és a szerzők fellépésének ideje alapján van elrendezve, mint tartalmi szempontok alapján. Így jutunk el Petri Györgytől, Esterházy Péteren, Grecsó Krisztiánon, Háy Jánoson, Péterfy Gergelyen, Egressy Zoltánon, Térey Jánoson, Bartis Attilán és Tóth Krisztinán át végül Krasznahorkai László *Sátántangó*jáig és a regény Tarr által rendezett adaptációjáig, valamint Rudolf Péter *Üvegtigris*éig. Széles a repertoár, ám talán ebből a felsorolásból is látszik, hogy az első és az utolsó tanulmány némileg kilóg a sorból, ugyan más-más tekintetben. Míg a kötet legnagyobb részét kitevő középső három tanulmány – ezek között a leghosszabb és legtöbb művet átölelő, *A referencialitás problematikája a magyar prózában* című – mindegyikének témája a referencialitás és a kortárs magyar próza. Az első tanulmány Petri verseiben vizsgálja a szabadság–szerelem paradigma lebontását, így a költészetet teszi témájául, míg az utolsó az irodalom és a film, a szépirodalom, a művészfilm és a populáris film kapcsolatát vizsgálja, ezen belül a szegénység ábrázolásának módjait a különféle médiumokban. A jóval szorosabban összekapcsolódó középső három tanulmány, melyek a legizgalmasabb kérdéseket felvető írások a kötetben, akár egy fejezetet is alkothatnának, vagy elemzésük tárgyát akár együtt is vizsgálhatná a szerző.

Esterházy Péter *Termelési-regénye* azzal kezdődik, hogy „[n]em találunk szavakat”⁶, Horváth pedig erre a mondatra rájátszva ad címet könyvének, és a posztmodern irodalom nyelvhez való viszonya, az ábrázolt nyelvi elégtelenség és ennek a posztmodern utáni irodalomban való esetleges továbbélése alapján indítja el vizsgálódásait. A cím szerint a posztmodern után az irodalom megtalálta a szavakat, kifejezésmódokat. Bár természetesen ez sokat árnyalódik a kötet során, alapvetően az irodalom és a valóság kapcsolata, a valóság ábrázolásának lehetősége/lehetetlensége, a valóság irodalomra gyakorolt hatása áll minden tanulmány középpontjában.

⁵ Uo., 59.

⁶ ESTERHÁZY Péter, *Termelési-regény: kissregény* (Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum, 2011), hozzáférés: 2019.08.08, https://reader.dia.hu/document/Esterhazy_Peter-Termelési-regeny-430.

Horváth a Petri költészetéről szóló tanulmányt egy igen rövid és vázlatos összefoglalóval kezdi, mely a magyar költészetben a romantika óta jelenlévő szabadság–szerelem paradigmáról szól. A paradigma korábbi formájában működésképtelenné válik Petrinél, mert „a szerelem a szabadság hiányának lenyomata lesz”⁷, szabadság nélkül a szerelem sem képes megfelelően működni, Petri keresi a szerelem lehetséges beszédmódját, ám „a szabadság hiányának politikai kimondhatatlansága a szerelem ontológiai kimondhatatlanságával kapcsolódott össze”.⁸ A szabadság–szerelem paradigma lebomlása nem inherens irodalomtörténeti változásokhoz, hanem politikai folyamatokhoz kapcsolódik, így a valóság irodalomra gyakorolt hatásához.

Bár ez az egyik kulcsfogalom a műben, a referencialitás definícióját nem tisztázza részletesebben Horváth, pedig érdemes lett volna kifejteni a kérdést, hiszen a referencialitás sokféleképpen értelmezhető. Az Esterházy-műveket a referencialitáshoz való viszony alapján vizsgáló tanulmány a szöveg által megalkotott én és a valóban létező író közötti kapcsolatot többféle variációját írja le: „az írói és a szerzői én azonosságának radikális tagadását”⁹, az elválasztás összemosódását és ezen dichotómia meghaladását. Emellett ugyanakkor az intertextualitás és referencialitás kapcsolata is kitér.

A referencialitás problematikája a posztmodern utáni magyar irodalomban című tanulmány a valóság és irodalom kapcsolatát azonban már alapvetően nem a szerző személye és a szövegben megjelenő szerzői én alapján vizsgálja, hanem a valós események irodalmi ábrázolhatóságának kérdése felől. A tanulmány röviden tárgyalja a magyar posztmodern irodalomban megjelenő referencialitást, majd áttér a ’80-as évek végén, a szerző szerint a posztmodern után induló írónemzedékre, ahová Háy Jánost, Kemény Istvánt, Bartis Attilát, Tóth Krisztinát, Vörös Istvánt, Térey Jánost, Egressy Zoltánt, Péterfy Gergelyt és Grecsó Krisztiánt sorolja. Úgy véli, hogy ők bár megöröklik a posztmodern bizonyos alapvetéseit, legfőképp a nyelv iránti képtelen tudatosítását, ugyanakkor a posztmodern előtti irodalom bizonyos szerepeit is magukénak érzik, úgymint: a szövegirodalomból való kilépést, a történetmesélés újraindítását – a nyelv helyett újra a történet kerül az előtérbe –, illetve az etikai alapú megszólalást. Eszerint az irodalmat – bár nem tér vissza a váteszszerephez – nagyobb társadalmi felelősségvállalás jellemzi. Ezek a változások pedig a politikai, kulturális változásokhoz is kapcsolódnak. Horváth meglemlíti a minimalizmust és a piszkos realizmust (*dirty realism*), a *K-mart realism*, a *Diet Coke realism*, a *literature of replenishment* fogalmakat és a fogyasztás realizmusát mint viszonyítási pontot. A kortárs próza realizmushoz való kapcsolódása jelenleg a külföldi és a magyar irodalomtudományban is többször felmerült. A referencialitás kérdésében komoly összefüggést találhatunk Horváth referencialitással kapcsolatos elemzései és Takáts

⁷ HORVÁTH, *Megtalált szavak...*, 11.

⁸ Uo., 16.

⁹ Uo., 37.

József új realizmus koncepciója¹⁰ között, mely utóbbi a valóságra való reflektálásra is komolyan épít. Horváth ezen tanulmányában a referencialitás több típusa is megjelenik: Grecsó Krisztián és Háy János műveiben a felnövésük során értelmiségi létbe lépő szereplők nyelvváltásait, a nyelv referencialitását vizsgálja, Péterfy Gergely *A kitömött barbárjában* az idegenség szintjeit, valamint a magyar felvilágosodás és a rendszerváltás történéseinek összekapcsolását mutatja be, Egressy Zoltán *Százezer eperfájában* és Térey János *A legkisebb jégkorszakában* a klímaváltozás témája, az időjárás leírásai hordozzák a referencialitást, Bartis Attila *A vége* című regényében a fényképezés és az irodalom valóságábrázoló képességének összeütközését elemzi. A Tóth Krisztina prózáját vizsgáló tanulmány szerint ezekben a művekben a referencialitást az élőbeszédszerű nyelvhasználat, a generációs emlékek, az irodalmi utalásrendszer hordozza. Az újfajta referencialitás megfogalmazására is csupán ebben a tanulmányban kerül sor: „A hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján indult nemzedék reprezentáns szerzőinek műveiben a hagyományos referencialitáshoz képest új módon, egyből felismerhetően, mégis áttételesen jelenik meg a valóság. Úgy tér vissza az irodalmi szövegekbe, hogy a posztmodern előtti valóságábrázolást egy új, kulturális utalásokkal teli – tehát magára az irodalomra is vonatkozó – referencialitás váltotta fel. [...] Ez az írói hozzáállás már nem oppozíciónak látja a nyelvteremtő és valóságábrázoló szerepét, hanem felülről uralja és irodalmi beszédmódja részévé teszi annak ellentétes funkcióit. Túllép a referenciális igazságot ábrázolni akaró és az attól határozottan elkülönülő szövegvalóság bináris választási lehetőségén, és megtalálja azt a felső nézőpontot, ahonnan a modern–posztmodern ellentét feloldható.”¹¹ A referencialitáshoz való viszony lehet tehát Horváth szerint a kortárs irodalom egyik meghatározó jegye, amely elválasztja a posztmodernről, és amely által a modern, a posztmodern és a posztmodern utáni irodalom folyamatként írható le. A fogalom sokszínűsége miatt azonban érdemes lett volna meghatározni a referencialitás lehetséges típusait is.

Bár több kérdést is felvet a *Sátántangót*, annak filmfeldolgozását és az *Üvegtigris*t összehasonlító tanulmány témaválasztása, Horváth ezeket sikeresen áthidalja azáltal, hogy ő maga szembesíti az olvasót a művek különböző esztétikai minőségével és az általuk elvárt befogadói attitűddel. A szerző alapvetően a tragédia és a komédia műfaji kategóriái mentén vizsgálja a műveket, illetve a szegénység és az elvagyódás ábrázolásának szempontjából hasonlítja azokat össze. A tanulmány legizgalmasabb aspektusa az, hogy az anyagi típusú szegénység mellett az „ontológiai szegénység”, melynek egyik legfőbb lenyomata a nyelvi szegénység, szintén megjelenik benne.

Horváth tanulmánykötete értékes megfigyeléseket tartogat a kortárs magyar irodalom működéséről, és a referencialitás témájának középpontba helyezése izgalmas választás. A valóság–irodalom közötti kapcsolatrendszer vizsgálata új fénybe

¹⁰ TAKÁTS József, „Az inga visszaleng: Elbeszélő próza a kétezres években”, *Helikon* 59, 3. sz. (2018): 336–347.

¹¹ HORVÁTH, *Megtalált szavak...*, 77.

helyezi a posztmodern utáni irodalmat, annak a posztmodernhez és a modernhez való kapcsolódását. Minden érénye ellenére azonban olykor kissé kidolgozatlannak tűnnek a tanulmányokban megjelenő elgondolások, és csapongók a szövegek, de arra mindenképp rámutat a kötet, hogy a referencialitás talán az egyik kulcs lehet a posztmodern utáni irodalom működésének megértéséhez.